

**O'TKIR HOSHIMOVNING "IKKI ESHIK ORASI" HAMDA "TUSHDA
KECHGAN UMRLAR" ASARLARI LINGVOKULTUROLOGIK
XUSUSIYATLARINING QIYOSIY TAHLILI**

Magistrant Davlatova Rushana Ilhom qizi

rushanadavlatova727@gmail.com

ANNOTATSIYA Maqolada O'tkir Hoshimovning "Tushda kechgan umrlar" romanining syujet, obraz, uslub xususiyatlari, yoritilgan. Asar voqealarining makon va zamon xususiyatlari tahlil qilingan. Yozuvchining obraz yaratish borasidagi badiiy mahorati tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: Syujet, obraz, ekspozitsiya, kulminatsiya, tugun, yechim.

ABSTRACT The article highlights the features of the plot, image, style of Utkir Hashimov's novel "life in a dream". The spatial and temporal characteristics of the events of the work are analyzed. The artistic skill of the writer in creating an image is investigated

Keywords: pilot, image, exposition, climax, node, solution.

Inson ma'naviy olamini kashf etuvchi qudratli vositalardan biri bu – so'z san'ati, badiiy adabiyotdir. Bugun milliy adabiyotimiz mavzular ko'lami jihatidan ham, janrlar nuqtai nazaridan ham rang-baranglashib bormoqda. Ijtimoiy tafakkur eskicha qarash va yondashuvlardan xalos bo'lib borayotgan bir davrda ilm-fanning barcha sohalari qatori adabiyotshunoslikning ham muhim nazariy masalalarini har tomonlama teran tadqiq etish borasida keng imkoniyatlar ochilmoqda. Adabiyotshunoslik va uning tadrijida ijodkor badiiy mahorati masalasi bugungi kunda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Chunki busiz milliy badiiy-estetik tafakkurni boyitib, yangilab, rivojlantirib bo'lmaydi. Bunda, ayniqsa, hayotni badiiy yorqin tasvirlash, betakror obrazlar yaratish, milliy adabiyotimiz xazinasini yangi poetik kashfiyotlar bilan boyitishga muvaffaq bo'lgan yozuvchilar ijodini tadqiq etish beqiyos o'rin tutadi. Shu ma'noda XX asr o'zbek nasrining ko'zga ko'ringan ijodkorlaridan bo'lgan O'tkir Hoshimov asarlarini o'rganish, yozuvchining o'ziga xos uslubi va badiiy mahoratini tadqiq etish muhimdir. Zero, O'tkir Hoshimov so'zni san'at darajasiga olib chiqqan, uning har bir qa'tidan yangilik, badiiy yuksaklik axtargan va ana shu yuksaklikni ijod o'zagi deb bilgan yozuvchidir.

O'tkir Hoshimov 1941-yil 5-avgustda Toshkent viloyati Zangiota tumani Do'mbirobod mavzesida tug'ildi. Uning bobokalonlari ziyoli, o'z davrining mashhur kishilari bo'lgan.

O'tkirning mehnat faoliyati juda erta boshlandi. Bilimga chanqoq bo'lajak yozuvchi o'rta maktabni medal bilan bitirgan, oliy o'quv yurti talabasi bo'lishni ko'ngilga tugib qo'ygan bo'lsa ham oilaga moddiy yordam berish maqsadida ishlashga majbur bo'ldi, avval "Temiryo'lchi" gazetasida xat tashuvchi, so'ng tarjimon, "Qizil O'zbekiston"da musahhih yordamchisi, "Toshkent oqshomi"da adabiy xodim bo'lib ishladi. Ayni paytda Toshkent davlat universiteti (hozirgi O'zbekiston Milliy universiteti) jurnalistika fakultetida avval sirtqi, so'ng kunduzgi bo'limda tahsil oldi. 1966-1982-yillarda "Toshkent oqshomi"da bo'lim mudiri, 1982-1985-yillarda G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyotida bosh muharrir o'rnibosari, 1985-1995-yillari "Sharq yulduzi"ning bosh muharriri, 1995-2005-yillari esa Oliy Majlisning Matbuot va axborot qo'mitasi raisi bo'lib ishladi.

O'tkir Hoshimov 1991-yili O'zbekiston xalq yozuvchisi unvoni, o'sha yili "Hurmat belgisi" ordeni, 1996-yili "Mehnat shuhrati" ordeni, 2001-yili "Buyuk xizmatlari uchun" ordeni bilan taqdirlangan.

O'tkir Hoshimov ijodini publitsistikadan boshladi, 1962-yili "Po'lat chavandoz" nomli ocherklar to'plami bosilib chiqdi.

U badiiy ijodga juda erta mayl bildirgan, 5-sinfda o'qib yurgan kezaridayoq she'rlar, hikoyalar mashq qila boshlagan bo'lsa-da, "To'rt maktub" nomli ilk hikoyasi 1963-yili matbuotda bosilib chiqdi. Shu hikoya asosida "Cho'l havosi" qissasi yozildi. "Sharq yulduzi"da bosilgan bu qissa haqida yosh muallif Abdulla Qahhordan maktub oldi. "O'tkir! "Cho'l havosi"ni o'qib suyunib ketdim. Birdan lov etib alanga bilan boshlangan ijodning kelajagi porloq bo'ladi, qissa juda sof, samimiy, iliq, tabiiy, rohat bilan o'qiladi", deyiladi o'sha maktubda. Bunday iliq so'zlar yosh yozuvchiga dalda berdi. So'ng u birin-ketin "Odamlar nima derkin", "Shamol esaveradi" qissalarini yaratdi. Xususan, "Bahor qaytmaydi", "Qalbingga quloq sol" qissalari adabiy tanqidchilikda qizg'in bahs-munozara qo'zg'atdi. Bu qissalari uchun u 1976-yili yoshlar mukofotiga sazovor bo'ldi.

O'tkir Hoshimov qissalari 60-70-yillar milliy adabiyotimizdagi ilg'or tamoyillar bilan uyg'unligi, o'tkir ma'naviy-axloqiy muammolarni dadil o'rta qo'yilganligi, eng muhimi, tasvirdagi samimiyat, ichki jozibasi bilan ajralib turadi.

O'tkir Hoshimov ijodga qadam qo'ygan yillarga kelib mustabid tuzum davri dag'dag'ayu zug'umlari bir oz yumshagan, jamiyatni demokratlashtirish boshlangan, erkin fikrlarga qisman yo'l berilgan edi. Biroq rasmiy doiralarda, "mo'tabar" minbarlarda, ilm-fan, radio, televideniye, matbuotda bor haqiqatni aytish imkoniyati hamon cheklangandi. Bunday paytda jamiyatning vijdoni, mehnatkash xalqning ovozi bo'lish vazifasi adabiyot, so'z ustalarining zimmasiga tushdi. A.Qahhor, O.Yoqubov, P.Qodirov, ular izidan borgan E.Vohidov, A.Oripov, Sh.Xolmirzayev chindan ham haqiqat, adolat jarchisi, xalq dilining tarjimoni sifatida maydonga chiqdilar. Ular yaratgan eng sara asarlar ijtimoiy tafakkur sohalari – tarix, falsafa, sotsiologiya, siyosat, adabiyotshunoslik va publitsistika bajarishi lozim bo'lgan talay vazifalarni ham ado etdi. Shu tariqa adabiyotda "gap aytish", "masala ko'tarish" tamoyili kuchaydi, "problematic she'r, doston", "problematic drama, hikoya, qissa, roman" turlari paydo bo'ldi. Ayni paytda didli, kuyunchak kitobxon asardan, albatta, "muhim gap" kutadigan bo'lib qoldi, tanqidchilikda asarlarni ularda ko'tarilgan dolzarb muammolarga qarab baholash muayyan udum tusini oldi.

O'tkir Hoshimov xuddi shu yo'ldan borib qator publitsistik hikoya, qissalar yaratdi. Uning "Teraklar yaproq yozdi", "Dehqonning bir kuni", "Nur borki, soya bor", "Kvazarlar" kabi roman, qissa, hikoyalari asarlardan "gap kutadigan" kitobxonlarni g'oyat hayajonga soldi. Maktab bolalarining umri paxtazorda o'tayotgani, dori sepilgan g'o'za bargidek erta xazon bo'layotgani, yangi tushgan kelinchakning hayotidagi eng shirin daqiqalari erksiz og'ir mehnat girdobida kechayotganini, qishloqdagi, kasalxonadagi, savdo sohasidagi, oliy o'quv yurtlaridagi, tahririyatlardagi adolatsizlik, huquqbuzarlik va qing'irliklar – O'tkir Hoshimov asarlarida hayajon, iztirob bilan qalamga olingan bu xil hayotiy muammolar talqini o'quvchilarning o'shanday ijtimoiy illatlarga nisbatan fikrini shakllantirishda, qahrini qo'zg'atishda muhim ahamiyat kasb etdi.

Aytish kerakki, O'tkir Hoshimovning problematik roman, qissa va hikoyalarida so'z san'atining azaliy bosh muammosi – inson taqdiri va qalbining badiiy tahlili mavjud. Muallif dolzarb ijtimoiy muammolar talqini bilan yondosh holda ko'p o'rinlarda personaj ruhiyatidagi g'oyat nafis jarayonlarni mohirona ifoda etadi. O'tkir ijoddagi ilk qadamlaridayoq inson ma'naviyati, ruhiyati, qalb haqiqati tadqiqotchisi sifatida ko'ringan edi. "Cho'l havosi", "Muhabbat", "Odamlar nima derkin", "Shamol esaveradi" nomli hikoya va qissalari shundan dalolat beradi. Keyinchalik u dolzarb ijtimoiy muammolar talqiniga ko'proq moyillik bildirib,

yuqorida tilga olingan “problematik” asarlarni yaratgan kezlarida ham inson obrazi, inson ma’naviyati, ruhiyati tahlilini aslo e’tibordan chetda qoldirgan emas. Bu jihatdan “Qalbingga quloq sol”, xususan, “Bahor qaytmaydi”, “Dunyoning ishlari” qissalarini eslash kifoya.

O’tkir Hoshimovda nafosat tuyg’usi behad kuchli. Hatto u aldangan odamning ma’naviy inqirozi, fojeasi, halokati tasvirida ham shu tuyg’uni saqlab qoladi. Ayniqsa, u olijanob, ma’naviy barkamol shaxslar qalbi, tabiati tasvirida o’zini nihoyatda erkin his etadi.

Yozuvchi ijodiga xos lirik tarona uning “Dunyoning ishlari” qissasida eng baland pardalarda jarangladi. Bu asar ona haqidagi, ona qalbining cheksiz saxovati haqidagi o’ziga xos qasidadir.

“Dunyoning ishlari” boshdan-oyoq nihoyatda yorqin, ajib bir milliy bo‘yoqlar bilan jilolangan. Ayni paytda asar teran bir umuminsoniy, baynalmilal tuyg’ular bilan yo‘g‘rilgan. Qissada bunday mulohazalar bor:

“Ehtimol, dunyoning bu chetida turib bir odam o‘z sevgilisiga aytgan dil rozini dunyoning narigi chekkasidagi boshqa bir odam tushunmas. Ehtimol, dunyoning bu chetida turib bir odam aytgan qo‘shiqni dunyoning narigi chekkasidagi boshqa bir odam tushunmas. Ehtimol, dunyoning bu chekkasida turib bir odam aytgan oqilona fikrni dunyoning narigi chekkasidagi boshqa bir odam tushunmas. Biroq dunyoning bu chekkasida turib ona aytgan allaga dunyoning narigi chekkasidagi go‘dak bemalol orom oladi”.

O’tkir Hoshimov badiiy adabiyotga jurnalistika chorrahalari orqali kirib keldi. Uning 1977-yili yozilgan ilk romani – “Nur borki, soya bor...” jurnalistlik faoliyatining, tajribalarining o’ziga xos yakuni, badiiy sarhisobidir. Roman markaziy qahramoni Sherzod muallifga tengdosh, ayni o‘zi kabi yozuvchi-jurnalistdir. Sherzod timsolida yozuvchi kitobxonni ayni o‘zi hayotda duch kelgan muammolar girdobiga olib kiradi.

80-yillarga kelib O’tkir Hoshimov ijodida milliy adabiyotimiz istiqboli uchun muhim ahamiyatga molik yangi tamoyillar ro‘y berdi. Yozuvchi, bir tomondan, radio va televideniye orqali jiddiy chiqishlar qildi, u televideniyeda olib borgan “Bahs” ko‘rsatuvi butun respublikani “oyoqqa turg‘izdi”. Shuningdek, matbuotda birin-ketin o’tkir publitsistik maqolalar e’lon qildi. Xususan, “Qalbning oppoq daftari”, “Avlodlarga nima deymiz”, “Davlat siri”, “Mantiq qani?” kabi maqolalarining har biri ularda o‘rtaga tashlangan ma’naviy, ijtimoiy-siyosiy

muammolarning ko‘lami, salmog‘i, ta‘sir kuchi jihatidan yetuk badiiy asarlarga teng deb baholandi.

Ayni paytda adib yaratgan eng yaxshi asarlar avvalgilaridan farqli o‘laroq, oshkora publitsistik talqindan xoli. Bu davrga kelib yozuvchi ijodida publitsistik faoliyat bilan sof badiiyat orasida muayyan ajralish ro‘y berdi. Muallifni endi kundalik dolzarb masalalar emas, ko‘proq azaliy-boqiy ma‘naviy muammolar, inson taqdiri, inson qalbining jumboqlari ko‘proq qiziqtiradi. Bu jihat “Ikki eshik orasi” romanida, ayniqsa, ravshan ko‘zga tashlandi.

“Ikki eshik orasi” – yirik ijtimoiy, ma‘naviy-axloqiy roman. Asar voqealarining bir uchi 30-yillar boshlariga, qishloqdagi kolxozlashtirish davri voqealariga borib tutashsa, ikkinchi uchi 70-yillarning oxiriga kelib taqaladi. Shunday bo‘lsa-da, romanning markazida fashizmga qarshi urush davri, urush yillaridagi o‘zbek qishlog‘i hayoti, urush va inson, urushning kishilar taqdiriga ko‘rsatgan chuqur ta‘siri, ular qismatida, zurriyotida, dilida qoldirgan jarohatlari muammosi turadi. Yozuvchi Ikkinchi jahon urushi kishilarimiz uchun zo‘r sinov bo‘lgani, bu sinov paytida o‘zbek kishisiga xos bo‘lgan noyob fazilatlar favqulodda bir kuch bilan yuzaga chiqqani, kishilarimizdagi otashin vatanparvarlik, cheksiz muruvvat, sadoqat tuyg‘ularini ilhom va ehtiros bilan qalamga oladi. Qahramonlar qismati vositasida yozuvchi yashashning ma‘nosi, insonning insonlik sha‘ni, burchi, mas‘uliyati, e‘tiqodi masalalarini ko‘taradi, kitobxonni ular haqida o‘ylashga, bahsga chorlaydi. Qanday yashash va yashamaslik kerak, degan savol asarning yetakchi falsafasi darajasiga ko‘tariladi.

“Ikki eshik orasi” romani 1986-yili Hamza nomidagi davlat mukofoti bilan taqdirlandi.

Badiiy asar qimmati, darajasi birinchi galda unda hayot va shaxsning yangicha konsepsiyasi hamda badiiy talqini, ifodasiga qarab belgilanadi. Shu yuksak umumbashariy adabiy mezonlar asosida yondashiladigan bo‘lsa, O‘tkir Hoshimovning “Tushda kechgan umrlar” romani 90-yillar o‘zbek adabiyotida jiddiy voqea, muhim yangilikdir.

Bir qarashda roman yangi o‘zbek adabiyotida muayyan an‘anaga aylanib qolgan mavzu-muammolar – mustabid tuzum tanqidi, afg‘on urushi, “o‘zbeklar ishi” qurbonlari haqida bahs yuritadi. Bu mavzu-muammolar haqida ko‘p yozildi, O‘tkir Hoshimov “Tushda kechgan umrlar” romani orqali bu xususdagi o‘zining betakror, salmoqdor, yangi so‘zini aytdi, aytganda ham o‘quvchini larzaga soladigan, o‘yga

toldiradigan qilib ayta oldi. “Tushda kechgan umrlar” romanidagi talay personajlar, xususan, bosh qahramon – Rustam va Komissar obrazi yozuvchining zamonaviy adabiyotdagi badiiy kashfiyoti bo‘ldi.

Latif lirika bilan serzavq hayotbaxsh yumor, xalqona hazil-mutoyiba orasi bir qadam. Yangi o‘zbek adabiyotida latif lirikaga moyil shoir, nosir borki, deyarli barchasi yumoristik asarlar bitgan, qator yirik jiddiy asarlari bag‘ridan ham hazil-mutoyibalar, hajviy-yumoristik lavhalar munosib o‘rin olgan. Qodiriy, Cho‘lpon, Said Ahmad nasriy asarlaridagi, Mirtemir, Erkin Vohidov, Abdulla Oripov she‘riyatidagi serjilo kulgi ularga ajib fayz baxsh etgan. Yillar o‘tgan sari O‘tkir Hoshimovda ham yumorga, hazil-mutoyibaga moyillik kuchayib bordi. Uning qalamkash do‘stlari, ustozlari haqidagi beg‘ubor, quvnoq tabassum bilan yo‘g‘rilgan “Shumliklar” turkumi, “Daftar hoshiyasidagi bitiklar”ning talay sahifalari, “To‘ylar muborak” komediyasi, “Ikki karra ikki - besh” qissasi, o‘nlab yumoristik hikoyalari adibning hajviy iqtidoridan dalolat berdi.

O‘tkir Hoshimov dramaturgiya sohasida ham sermahsul ijod qilgan. “Inson sadoqati”, “Qatag‘on” dramalari inson qalbi iztiroblari ifodasi, ehtirolarga boyligi jihatidan adibning eng yaxshi qissa va romanlariga ohangdoshdir. 90-yillar totalitar rejim zo‘ravonliklari, qatag‘on qurbonlari haqida ko‘p yozildi. Shuningdek, bunday zo‘ravonliklar oldida bo‘yin egmagan, kishan kiymagan mardona shaxslar obrazi ham ozmi-ko‘pmi yaratildi. Afsus, ular orasida esda qoladigan, adabiyotda voqea bo‘lgan, badiiy kashfiyot deyishga loyiqqlari oz. “Qatag‘on” ayni shu mardonavor ruhi bilan e‘tiborni tortadi. Asar premyerasi muhokamasi paytida: “Qatag‘on” har bir o‘zbek kishisi, albatta, tomosha qilishi lozim bo‘lgan spektakl; o‘zbeklar nuqul jafokash, tobe, mute xalq emas, ular orasida haqsizlik, zo‘ravonlikka qarshi turgan Jumanovdek mardona siymolar ham bor bo‘lgan!” degan mulohazalar aytilgan edi.

Diqqat bilan razm solinsa, O‘tkir Hoshimovning ijodiy faoliyati davomida yaratgan har bir jiddiy asari - “Bahor qaytmaydi”, “Dunyoning ishlari”, “Ikki eshik orasi”, “Tushda kechgan umrlar”, “Qatag‘on” – bular XX asr millat ma‘naviyati, ruhiyatining muayyan manzillari kabi taassurot qoldiradi. Millat ma‘naviyati manzillarini zabt etish esa ijodiy jasoratdir.

Xulosa qilib aytganda bo‘lsak, bu ikki asar ham o‘zbek adabiyotida bebahodir. Ular kitobxonni insoniylikka, imon va insofga chaqiradi. Insonlarni to‘g‘ri xulosa chiqarishga undaydi. Nafaqat bu asarlar balki, O‘tkir Hoshimovning boshqa asarlarida ham urush qoralanadi, chunki urush insoniyat tarixida o‘chmas qora iz

qoldirgan. Hattoki minglab chaqirim uzoqdagi insonlarga ham o'z ta'sirini o'tkazmay qolmaydi. Faqtagina minglab chaqirim emas, balki o'n yigirma yillar keyingi davrga ham yomon ta'sir ko'rsatadi. So'zinning isboti esa yuqoridagi asarlarda. Asarlarda urushning bir necha o'n yillar keyingi taqdirlarga ham fojia olib kelib, yomon ta'sir o'tkazgani eng ayanchlisi. Shunday ekan, biz bu asarlardan to'g'ri xulosa chiqarib, bugungi kunga shukronalik bildirishimiz kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- 1.O'tkir Hoshimov , "Ikki eshik orasi " romani , " Ilm -ziyo-zakovat" Toshkent-2019.
- 2.O'tkir Hoshimov, "Dunyoning ishlari " qissasi, "Ilm-ziyo-zakovat" Toshkent 2019.
3. www.kutubxonachi.uz.
- 4.T.Boboyev. Adabiyotshunoslik asoslari.-T.,O'zbekiston. 2002-yil.
5. Normatov U. Nasrimiz ufqlari.-T: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1974
6. N. Hotamov. B. Sarimsoqov. Adabiyotshunoslik terminlarining ruscha-o'zbekcha izohli lug'ati. – T.: O'qituvchi, 1989.
7. O' Hoshimov. "Tushda kechgan umrlar" romani. G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.- T: 2002